

Драгољуб Живојиновић

КРАЉ НИКОЛА И ТЕРИТОРИЈАЛНО ШИРЕЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ 1914 — 1920. ГОДИНЕ

У току свога дугог политичког деловања на српској и балканској сцени, краљ Никола Петровић-Његош (1860—1921) обављао је многе послове и преговоре, давао и одбацио предлоге или понуђена решења, прихватио компромисе. То је било природно за човека који је вршење владарских дужности схватао на аутократски начин, који није имао тело које му је могло наметнути своју вољу и гледиште нити сараднике којима би могао да повери деликатне послове.

За човека који је намеравао да игра значајну улогу у српству, па чак и да предводи његово уједињење, јачање економско, политичко и војничко Црне Горе било је од највећег значаја. Кнез Никола је у првом делу своје владавине веровао да ће тиме обезбиједити себи и Црној Гори снагу и утицај у политичким одлучивањима. Као први корак, веровао је да повремено проширење Црне Горе на околне територије може да повећа његов углед, као и углед његове породице, па тако уклони или умањи углед других претендената (Обреновићи, Карађорђевићи). Отуда његово непрестано уплитање у околне земље (Херцеговина, Албанија, Косово и Метохија, приморје), а у неким случајевима и непромишљени подухвати, који су се, због отпора великих сила, завршавали повлачењем, сумњичењима и дипломатским и политичким поразима. Може се тврдити да је до 1914. године тај мотив био један од најважнијих у процесу уобличавања његове политике.

Избијање светског рата, као и његов потоњи ток, уверили су краља Николу, као и неколицину његових најближих сарадника, да је таква политика била нереална, иако нису одустајали од политике територијалних проширења. Уосталом, све остале

земље, учеснице рата, велике силе или мале државе, укључујући и балканске, истицале су неопходност промена постојећих граница, истичући као разлог потребу примене етничких и стратегијских начела. Краљ Никола је користио различите разлоге (економске, стратегијске, политичке, лојалност савезничкој ствари), као оправдање за своје захтеве. Штавише, као врховни командант црногорске војске често је утицао на доношење таквих планова операција црногорске војске који су у много чему били одраз његових територијалних тежњи — операције у Боки Которској, Далмацији, Херцеговини, Босни, Сјеверној Албанији и Скадру.

Територијално ширење Црне Горе, по уверењу краља Николе, могло је да доведе до њеног извлачења из загрљаја и окружења, у коме се нашла ушавши у рат, као и ослободи блиске политичке и војничке сарадње са Србијом. Краљ Никола је брзо схватио да је најтежа претња по будућност Црне Горе и његове породице долазила од Србије и њене династије; био је свестан расположења народа у Црној Гори, слабости своје државе и војске, као и сумњичења Савезника. То га је навело да брзо делује, брани своју државу тиме што је истицао њене територијалне претензије. При томе је настојао да то ради посредством других великих сила — Италије и Русије.

Први корак краљ Никола је учинио према Русији. Почетком децембра 1914. године руски посланик на Цетињу, Александар Грис, јављао је да се међу краљевим блиским сардницима говори да Црна Гора мора остати независна држава, која ће на крају рата бити територијално проширена. Спомињало се припајање Боке Которске и обале до Дубровника. Грис је сматрао да су такве тежње „фантастичне“, тј. неприхватљиве, и да изазивају нерасположење код народа.¹ Како се показало касније, то је био минимални програм црногорског владара. Његови апетити расли су и добили коначни облик кад је Италија одлучила да приступи Савезницима, у пролеће 1915. године.

Пре него што је до тога дошло, а чим је сазнао за италијанску одлуку, краљ Никола је упутио у Русију свога изасланика генерала Митра Мартиновића да приволи руски двор и владу за његове претензије. Мартиновићева мисија је имала, формално, друкчији циљ — обезбеђење уредног снабдијевања Црне Горе оружјем и храном. Ипак, политички разлози имали су приоритет, иако су Мартиновићева настојања остала безуспешна. Руска влада и војни кругови одбили су црногорске захтеве, а престолонаследник Данило се жалио руском војном аташеу на Цети-

¹ Грис Сазонову, Цетиње, 10. XII 1914. *Международние отношения в эпоху империализма*, серија III, I—X (Москва 1931—1937), вол. VI—2, 205—206. У даљем тексту као МО; Д. Шелић, *Италији, Савезници и југословенско питање 1914—1918*, Загреб 1970, 40, 106. — У новембру 1914. године Петар Пламенац, министар иностраних дела, говорио је о жељи Црне Горе да добије Скадар.

њу због њихове подршке Србији.² Према обавештењима руског посланика у Србији, Трубецког, и војног аташеа, Потапова, Мартиновићева мисија је имала изузетну важност. Први је тврдио да је Мартиновићева мисија имала за циљ да приволи главнокомандујућег руских армија великог кнеза Николаја Николајевића да приликом закључења мира води рачуна о територијалним претензијама Црне Горе и да их одвоји од српских. Потапов је тврдио да Мартиновић жели да обавести великог кнеза о плану који је, наводно, саставила италијанска краљица Јелена, а који је предвиђао јачање и учвршћивање Црне Горе, а слабљење Србије. То се имало остварити тако што би крајеве у јужној Далмацији, после одласка италијанских трупа, заузела црногорска војска и обезбедило територијално ширење Црне Горе на рачун Србије. Сергеј Сазонов, министар иностраних дела, обавестио је цара о томе, упозоривши да би прихватања захтева црногорског краља довело до разлаза између Србије и Црне Горе, и да предлог не би требало прихватити.³ Цар је одобрио такав став Сазонова.

Поред тога, српски официри који су се налазили у Главном стану црногорске војске обавестили су Врховну команду да је краљ Никола припремио прокламацију народу Босне и Херцеговине и Далмације, у којој га позива да се бори, раме уз раме са Црногорцима и Италијанима. То је навело пук. Петра Пешића да закључи да се краљ Никола тајно договарао с Италијанима на рачун Србије. Због тога је тражио од војводе Радомира Путника, начелника Врховне команде, да га обавести у ком правцу треба упутити црногорске трупе у предстојећим операцијама: да ли према Сарајеву, Мостару или Дубровнику. Пешић је захтевао да се краљу Николи стави до знања да мора сарађивати у складу са договореним планом двеју врховних команди и довести га у ситуацију да „открије своје тајне преговоре“. Недељу дана касније, генерал Божидар Јанковић, начелник црногорске Врховне команде, говорио је са краљем Николом о томе. Краљу је прочитао део прокламације, која је била упућена Херцеговцима, Босанцима и Далматинцима, подстиче их да не клону духом и позива да помогну српској, црногорској и италијанској војсци. У прокламацији се говорило о моћној Русији, као заштитници српства и словенства, Италији као носиоцу начела једнакости међу народима, чије ће се армије борити раме уз раме са српским, руским и црногорским војскама. Краљ је себе прика-

² Д. Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962, 106—107; Шепић, исто, 106—107.

³ Сазонов Николају II, Петроград, 25. IV/8. V 1915. МО, III, VII-2, 384—385; Шепић, исто, 106—107. — Српска дипломатија је знала за територијалне претензије Црне Горе. Почетком маја 1915. године жеље краља Николe укључивале су следеће територије: Албанија до реке Мат, Херцеговина у старим границама, Бока Которска до Неретве. Уводећи Италију у политичку игру, краљ Никола се надао да ће истиснути Србију.

зао као носиоца слободе, мира и ујединитеља српства. Генерал Јанковић је тврдио да је краљ Никола очекивао са нестрпљењем улазак Италије у рат, уверен да ће операције њених трупа у Далмацији и Боки олакшати акције црногорских трупа у Котору и Кривошијама, освајање Требиња и Билећа и продор у Херцеговину и Далмацију. Начелник црногорске Врховне команде упозорио је да краљ Никола жури да се са својим трупама што пре појави у освојеним областима, да је то чинио из сујете и политичких разлога; чак се распитивао да ли би могао упутити своје трупе у Босну, према Сарајеву, на шта му је генерал Јанковић одговорио да то не би било препоручљиво. На крају, генерал Јанковић је предложио да се спречи објављивање прокламације, на чему је већ радио.⁴

Нема сумње да краљ Никола није пропуштао ниједну прилику да оствари своје намере у погледу припајања нових области својој држави. При томе није се обзирао на отпоре (Србија, Русија), неизвесност коју је доносио улазак Италије у рат или одбојност становништва Далмације и Дубровника према његовим ослободилачким напорима. С обзиром на отпоре који су долазили са свих страна, политика краља Николе морала је да доживи неуспех, стварајући против њега непријатељство и неповерење које није ни касније успео да отклони. Нема сумње да је питање територијалног проширења Црне Горе стално привлачило пажњу краља Николе и да је током трајања рата, па и касније, у томе уживао доследну подршку својих влада и министара. У томе не треба тражити ништа необично. Штавише, таква брига била је сасвим нормална и природна. Краљ Никола је територијално ширење своје земље повезао са будућношћу своје династије и опстанком независне Црне Горе. Он је полазио од уверења да би сагласност Европе са територијалним увећањем Црне Горе заправо значила изражавање поверења династији Петровић — Његоша. Истовремено, то је могло бити залага да ће народ у Црној Гори лакше прихватити повратак дискредитоване династије.⁵

Као што је криво рачунао на Русију, тако је био у заблуди у погледу Италије и њене спремности да подржи његове намере. Већ од првих дана рата, италијанска дипломатија је показала одлучно противљење црногорским намерама у погледу се-

⁴ Јанковић Врховној команди, Цетиње, 5. 12. V 1915, пов. 955, стр. поб. лично, б. б. Архив Војноисторијског института, пописник III, кутија 91, фасц. 4. Београд.

⁵ Такав став подржавао је и Андрија Радовић у време док је био председник избегличке владе. У меморандуму упућеном краљу Николи 19. VIII 1916. године тврдио је да је територијално ширење Црне Горе услов за њену обнову, чак ако се и створи југословенска држава. „У најповољнијим околностима, Црна Гора ће обухватити Херцеговину до Неретве, а са Дубровником, Боком Которском и Скадром настаће држава од око милион становника“. V. G. Popovitch, Censuré ou M. André Radovitch, Paris 1917, 77.

верне Албаније, а Скадра посебно. Кад је краљ Никола ушао са трупима у Скадар, у јуну 1915. године, Италија је прекинула сваку сарадњу са Црном Гором, тражила да се заведе блокада црногорске обале и прекине слање сваке помоћи Црној Гори (финансијска, материјална).⁶ Ни у другим правцима италијанска влада није одобравала краљеве намере. Већ у марту 1915. године, италијански министар иностраних послова, Сидни Сонино (Sidney Sonnino), обавестио је амбасодора у Лондону, маркиза Гуљелма Империјалија, да Србији треба препустити Дубровник и Медову, као и Котор и Бар, „ако се она једнога дана, што је вероватно, уједини са Црном Гором“. Неколико дана касније, Сонино је допунио свој телеграм, додавши да ће Србија добити Босну, док ће залеђе, мислећи вероватно на Херцеговину, припасти Црној Гори и Србији, уверен да ће се две државе брзо ујединити.⁷ После уласка црногорских трупа у Скадар, Сонино је заузео још одлучнији став. Упозрио је италијанске амбасадоре у савезничким престоницама да је обала од Пељешца до Дрима резервисана мада није рекао за кога, и да ће се захтеви Црне Горе на њу размотрити тек кад се почне разговарати о мировним одредбама. До тада није могло бити разговора о њима.⁸ Такво становиште Сонино је задржао до краја рата.

Да би показао намеру да не одустане од територијалне експанзије, краљ Никола је одобрио већ давно припремани упад у северну Албанију и заузео Скадра. Крајем јуна 1915. године црногорске трупе, под командом генерала Вешовића, ушле су, упркос многих упозорења савезничких влада, у Скадр. То је краљу Николи, већ ионако дискредитованом и изолованом, донело нове невоље и тешкоће. На иницијативу италијанске дипломатије, савезничке владе уручиле су влади на Цетињу 10. јула ноту у којој су изразиле неслагање са овим кораком, одбиле да признају окупацију и поздравиле одлуку црногорске владе да се повинује решењу великих сила након завршетка рата. У току наредних месеци ширили су се гласови да је црногорски корак био учињен у договору с Аустро-Угарском.⁹ Иако је краљ Никола био спреман да пристане на арбитражу великих сила, веровао је да је то био начин да се питање територијалних претензија Црне Горе задржи на дневном реду разговора у будућности.

Почетком 1916. године, пошто су се нашли у избеглиштву, након што су прегурили преко главе капитулацију и прелазак у Италију, краљ Никола и Лазар Мијушковић, председник владе,

⁶ С. Ратковић, *Сукоб Италије и Црне Горе око Скадра 1915. године*. Историјски Записи, год. XXVII, књ. XXXI, св. 1—2 (1974), 95; 122.

⁷ Сонино Империјалију, Рим, 14. III 1915, Gab. Speciale, бр. 101; Сонино Империјалију, Карлотију и Титонију, Рим, 21. III 1915, Gab. Speciale, бр. 125. Хартије Сиднија Сонино, микрофилм, ролна 31.

⁸ Сонино амбасадорима, Рим, 13. VIII 1915. I Documenti Diplomatici Italiani, serie quinta, vol. IV, Roma 1983, 360.

⁹ Ратковић, *Сукоб...*, 114—116.

наставили су рад на обезбеђивању територијалних добитака после рата. То је била, заиста, необична ситуација у којој је црногорски суверен, након што је распустио армију, пристао на потписивање капитулације и избегао из земље, тражио од савезника да подрже црногорске територијалне захтеве. Призор је био скоро гротескан, показујући до које мере краљ Никола није схватао ситуацију у којој се нашао и колико је отуђио од себе савезничке владе својим поступцима. Природно, прво се обратио руској влади, рачунајући на њену подршку. То је била нова грешка, пошто руска дипломатија није одобравала политику црногорског двора и све више га препуштала другим великим силама. Средином марта 1916. год. краљ Никола је руском посланику на црногорском двору изразио забринутост за будућност Црне Горе. Као услове за њен опстанак као независне државе изложио је: црногорском двору изразио забринутост за будућност Црне Горе. а) осигурање независности Црне Горе и б) потребу њеног територијалног проширења. Руски посланик је одговорио да се о томе не може разговарати у том тренутку, а да краљ Никола треба да ради на зближавању и сарадњи са Србијом.¹⁰

Истог дана (19. марта) Мијушковић је, на изричит захтев краља Николе, припремио меморандум који је уручио руском посланику Иславину. У њему се до појединости говори о територијалним захтевима црногорског суверена, који је као предуслов очувања независности и самосталности земље сматрао да велике силе треба да изричито гарантују територијални и политички интегритет Црне Горе.

У погледу територијалних проширења, краљ је, као минимално, захтевао следеће: граница би ишла 10 км јужно од ушћа Дрима у Јадранско море, одатле би ишла вододелницом леве обале Дрима до ушћа Црног и Белог Дрима, где би граница између Србије и Црне Горе била исправљена у корист ове друге до Пријепоља; одатле Лимом и Дрином на север до Рогатице, где би окренула према западу, тако да Црној Гори остану Рогатица, Сарајево и области блиске њима; одатле би продужила до испод Ливна, потом се спустила до мора, тако да читав ток и ушће Неретве припадну Црној Гори. Читава обала Неретве до Медовског залива припадала би Црној Гори.¹¹

Захтеви краља Николе били су нереални утолико што ниједна велика сила, као ни Србија, нису могле да их прихвате. То се пре свега односило на Италију која је одбила да расправља о обали, као и црногорским територијалним захтевима уопште. Слично је било и са Србијом и Русијом. Стога није никакво чудо што Савезници нису одговорили на црногорски меморандум, остављајући краља Николу и Мијушковића забринуте и уплашене. То их је присилило да чине нове грешке.

¹⁰ Вујовић, *Уједињење...*, 157.

¹¹ Исто, 158.

Пошто су га Руси одбили, краљ Никола се обратио Италијанима. Крајем августа 1916. године посетио је италијанског амбасадора у Паризу, Томаза Титонија. У току другог разговора саопштио је амбасадору да намерава да пође у посету италијанском краљевском пару у дворцу Ракоњићи. Уверавао је Титонија да није водио преговоре са српском владом, иако се о томе много говорило, и напоменуо да ће великим силама препустити да донесу одлуку о територијалним тековинама Црне Горе и Србије, а пошто документ о томе буде потписан одлучно ће радити на његовом испуњењу. „Предао ми је меморандум у коме је изнео своје аспирације”, писао је Титони у Рим, додавши да ће га упутити куриром. Меморандум није пронађен, тако да његов садржај није познат, иако се може претпоставити да је био сличан, а можда и идентичан са текстом који је предао Иславину. На крају, дуго је уверавао Титонија да Италија има разлоге да ради на обнови Црне Горе и тражио да о свему обавести Сонина. Краљ Никола је споменуо да је „један његов генерал подигао устанак против Аустро-Угарске, да је ослободио неке срезове и заробио оружје”. Краљ је намеравао да се врати међу своје у Црној Гори, да се бори са њима и да сматра да Италија треба да помогне устаницима.¹² Краљ Никола је схватио да једино Италија, због своје политике према југословенском уједињењу, може да буде савезник. Ни тада, као ни касније, није могао много рачунати на италијанску подршку.¹³

Дуго времена краљ Никола није покретао то питање, нити слао меморандуме савезничким посланицима и амбасадорима. Тек у септембру 1917. год. припремио је нови, опширни меморандум за савезничке владе, у коме је изнео територијалне претензије Црне Горе. Разлог за оживљавање краљеве активности био је очевидан: у јулу 1917. године одржана је конференција на Крфу, која је прихватила програм југословенског уједињења; пре тога, у пролеће 1917. године формиран је Црногорски одбор за народно уједињење, који је убрзо развио живу делатност против краља Николе и његове политике. То је био знак за узбуну, подстицај да се прошири круг сила којима је желео да се обрати. Краљ Никола је 27. септембра 1917. године уручио британском отправнику послова код црногорског двора, Џорџу Грахаму, дуг меморандум у коме је изнео своје захтеве и очекивања. Обавестио је Грахама да је меморандум саставио сам, био веома поносан на то и тражио да га достави влади у Лондон. У дугом меморандуму писаном на француском, краљ је изнео историјат своје земље и српског народа од времена Мурата I, њене борбе против освајача

¹² Титони Сонину, Париз, 30. VIII 1916, Габ. 180. Сонинове хартије, ролна 11.

¹³ У марту 1917. године, кад се расправљало о потреби успостављања италијанског протектората у Албанији, Сонино је пристао да се Црној Гори „направе неки уступци у области Скадра”. Сонино Моронеу, Рим, 18. III 1917. DDI, serie V, vol. VII, 385–386.

и жртве које је Црна Гора поднела; говорио је о високом осећању дужности које има сваки Црногорац, његовој оданости на претку и цивилизацији и напоменуо да је Цетиње имало штампарију пре Рима, а после Лондона у којој су штампане књиге на ћирилици и латиници. „Демократа у души, Црногорац воли очински ауторитет старе и славне династије која још и данас управља његовом судбином”, писао је краљ. Потом се осврнуо на ратове у време Наполеона I, освајања његових војски у Боки Которској, што је довело до одвајања „вредног пољопривредника и поморца који се не мири да буде одвојен од Црногорца“. Подсетио је да у балканским ратовима Црна Гора није добила оно што јој је припадало — Скадар, иако је у борбама око њега изгубила око шест хиљада људи. Одговорност за то приписао је Аустро-Угарској. Потом се осврнуо на помоћ коју је Црна Гора пружила европским државама током рата, у коме је активно учествовало становништво; подсетио је да савезници нису пружили војсци и народу очекивану помоћ, што је довело до великих жртава и разарања, патњи и умирања.

Све је то био увод у оно што је краљ Никола намеравао да тражи. Поставио је питање да ли толике жртве не заслужују благонаклоност и подршку савезника, пре свега територијалне компензације и репарације. Да би залечила ране, подигла се привредно и обезбедила будућност, истицао је краљ Никола, Црна Гора треба да изврши исправке својих граница. Према Албанији тражио је Скадар са околином и Медову, драгоцене због своје трговине и снабдевања; на северу, тражио је део Босне до Романије, напојен крвљу Црногорца у овом рату; Херцеговину са Мостаром, крај који је од давнина везан за Црну Гору заједничком борбом против Турака; Неретва треба да буде северозападна граница Црне Горе, унутар које би се нашао Дубровник, сјајни културни центар; читава обала од ушћа Неретве до ушћа Дрима треба да припадне Црној Гори, укључујући Боку Которску; на истоку, према Србији, Црна Гора није имала никаквих територијалних претензија, пошто тамо живи „нарсд исте крви и језика, повезан са нама братском љубављу...“ На крају, краљ Никола је упозорио да Црногорци рачунају на мудрост и широкогрудост савезника према најмањем савезнику и изразио уверење да ће таквим држањем обезбедити мир на Балкану.¹⁴

Програм који је уобличио краљ Никола превазишао је по обиму све претходне, а био је веома прецизан. У односу на раније документе и изјаве црногорског краља, запажа се промена у нагласку и природи аргумената. Пре свега мало се истичу политички разлози, а више хуманитарни и цивилизацијски — жртве за савезничку ствар, привредна обнова, напредак, боља будућност. У погледу пространства и крајева које је тражио краљ Чи-

¹⁴ Грахам Балфуру, Париз, 27. IX 1917, бр. 10. Прилог: Меморандум краља Николе, недатиран. Foreign Office 371, file 189486—189486. Public Record Office, Лондон. У даљем тексту као F. O. 371.

кола, разлика у односу на претходне меморандуме је знатна. Меморандум из марта 1916. године је превазиђен. На пример, док се у овом тражила промена граница према Србији, у новом се одустајало од било какве промене. Што се тиче обале, претензије су остале као и пре, иако је била мања исправка, пошто се 1916. године тражила граница 10 km јужно од ушћа Дрима; такође, захтеви према Херцеговини су потпуно уобличени, што раније није био случај. У целини, краљев меморандум представљао је максималне територијалне претензије.

У Форин офису су тако схватили краљев програм. Харолд Николсон, саветник Политичког одељења, сматрао је да је меморандум потпуно уобличено територијалне претензије Црне Горе, али није сматрао да о њима треба расправљати и донети одлуку. Предложио је да се краљу Николи одговори да ће његови захтеви бити размотрени. Џорџ Клерк, функционер Политичког одељења, приметио је да краљеви захтеви, уколико би се прихватили, значе удвостручење Црне Горе. „Они су, наравно, потпуно неприхватљиви, највећим делом због постојања разних уговора и обавеза”. Упозорио је да је меморандум „типичан за свог краљевског аутора” и да му треба само захвалити. Све друго, чак и да ће се о његовим захтевима водити рачуна, требало је избећи. Његов предлог је прихваћен, па је Грахаму наложено (8. октобра) да краљу Николи захвали, што је он и учинио.

Исти меморандум уручен је италијанском амбасадору у Паризу маркизу Салваго-Рађију неколико недеља касније. Салваго-Рађи је обавестио Сонино да му је краљ Никола уручио меморандум који је припремио за мировну конференцију, на који је добио ласкав одговор из Лондона. Тражио је да меморандум пошаље у Рим и желео да од Сонино добије потврдан одговор.¹⁵ Све се на томе и завршило: краљ Никола није добио никаква уверавања или обећања да ће његови захтеви бити размотрени благонаклоно.

Почетком 1918. године одиграли су се важни догађаји који су присилили краља Николу да се огласи. Октобарска револуција, пораз Италије код Кобарида и потоња објава рата Аустро-Угарској од стране Сједињених Америчких Држава имали су значајне одјеке на балканска збивања, укључујући и Црну Гору. Да би подстакли италијански отпор, с једне, и уверили Аустро-Угарску и њене владајуће кругове да одвајањем од Немачке могу да спасу своју државу и престо, с друге стране, председник британске владе, Давид Лојд Џорџ и председник САД Вудро Вилсон одржали су заједничке говоре. Један и други су, поред осталог, изразили уверење да Аустро-Угарска треба да се сачува, а да Србија и Црна Гора треба да буду обновљене и обештећене.

¹⁵ Салваго-Рађи Сонину, Париз, 17. X 1917. DDI, serie V, vol. IX, 167—168. Сонии је одговорио да посланик Романо Авецана захвали краљу Николи на упућеном меморандуму, који је читао са „интересовањем”. Сонино Авецани, Рим, 18. X 1917, Гар. 1699/14. Сонинове хартије, ролна 41.

То је заправо значило да ниједна од њих није могла да очекује територијална проширења. Како је Црна Гора требало да добије територије махом на рачун Аустро-Угарске, предлози савезничких вођа значили су њихово неслагање са краљевим захтевима. Штавише, иако то није јавно изречено, британски Ратни кабинет је донео одлуку да је најбоље решење црногорског питања припајање Црне Горе Србији.¹⁶

Краљ Никола се тих дана налазио у својој резиденцији Пау, на југу Француске. Ту га је посетио председник владе Евгеније Поповић, којом приликом су разговарали о програмима савезничких вођа. Према речима италијанског посланика Авецане, краљ је био „веома задовољан недавним говорима енглеског премијера и председника Вилсона, који су међу главне ратне циљеве укључили обнову Црне Горе”. Краљ Никола је био забринут због става Француске, чији државници нису тим поводом у својим јавним изјавама спомињали Црну Гору и њену будућност. Краљ је тај пропуст сматрао намерним, у ствари доказом да Француска и даље ради на угушењу Црне Горе и на њеном припајању Србији.¹⁷ Месец дана касније, у фебруару 1918. године, краљ Никола се састао у Паризу с италијанским државницима Виторијом Орландом, председником владе, и Сониним. Од њих је добио уверавања да ће италијанска влада радити свим средствима на обнови Црне Горе након завршетка рата. Остало је да обезбеди подршку Француске. Ради тога је посетио Жоржа Клемансоа, председника владе, коме се жалио на поступак према њему, његовој влади и члановима породице; приговорио је што се о њему говори као издајнику, што му је укинута субвенција, што са њим поступају као са непријатељем и онемогућују стварање Црногорског пука, предлажу припајање Црне Горе Србији. Према краљевим речима, Клемансо је, веома пријатељски настројен према њему и Црној Гори, изразио спремност да обнови субвенцију и подржи стварање Црногорског пука. Изјавио је да није упознат са плановима за припајање Црне Горе Србији, али је обећао да ће се о њима распитати.¹⁸

Након обављених разговора, ситуација је била јасна, а став Савезника према Црној Гори одређен. Велика Британија, САД и Италија биле су склоне очувању Црне Горе као независне државе, док је став Француске био неодређен. Ни једна од споменутих држава није се изјашњавала о територијалним захтевима и очекивањима црногорског суверена. Он је могао бити задовољан таквим уверавањима, иако су нека од њих (В. Британија, Француска) била неискрена, док су друга била подстакнута својим ин-

¹⁶ Д. Живојиновић, *Велика Британија и проблем Црне Горе 1914 — 1918. године*. *Balkanica VIII* (1977), 513.

¹⁷ Авецана Сонину. Париз, 12. I 1918, *Gab.* 23/16. *Montenegro 1915 — 1918*, пакет 158. Архив Министарства иностраних послова Краљевине Италије, Рим.

¹⁸ Исти истом, Париз, 7. II 1918, *Gab.* 23/16. Исто, пакет 158.

тересима (Италија). Краљ Никола је схватио вредност таквих уверавања, као и потпуно ћутање у погледу територијалних захтева. То му је изгледало злослутно. Своје мисли и расположење објаснио је Авецани средином априла 1918. године. Италијански посланик га је затекао „забринутог и резервисаног”, што је приписао неизвесној ситуацији и оклевању Савезника да се изјасне у погледу будућности Црне Горе. Том приликом изјавио је Авецани да је одлучио да посети краљицу Јелену и са њом разговара о будућим акцијама. Посланик се уздржао да краљу да савет, уверен да су били у питању озбиљни разлози.¹⁹

За посету је знала и српска дипломатија. Посланик у Лондону, Јован М. Јовановић, писао је регенту Александру да се краљ Никола налазио у Риму. Уверавао је регента да ће Италија стати на страну Црне Горе против уједињења и да ће помоћи краљу Николи да створи црногорски пук који ће прећи у Албанију, како би био што ближе Црној Гори. Јовановић није предвиђао срећну будућност старом краљу, за кога је тврдио да је дошао у сукоб са својим народом. Посланик је сматрао да је судбина Црне Горе решена још много раније. „Од 1904. године изгубио је стари, вешти краљ крму над својим бродом што га је „вешто” од 1860. године управљао“, писао је он. „Отада његов брод иде без крме, без катарке. Још се није сасвим разбио, али ту је крај...“.²⁰ Изражено у метафорама, Јовановићево пророчанство се показало оправданим.

Почетком маја 1918. године краљ је примао и посећивао савезничке амбасадоре. Петог маја посетио је америчког амбасадора Томаса Н. Пејџа и том приликом изразио уважавање народа Црне Горе за председника Вилсона и његове идеје и нагласио да ће САД заштитити права малих народа, међу којима и Црне Горе. На крају, оставио је опширан меморандум о територијалним захтевима Црне Горе и тражио да буде упућен председнику Вилсону.²¹ Два дана касније, 8. маја, британски амбасадор Ренел Род посетио је краља Николу у његовој резиденцији. Њихов разговор био је много отворенији него онај са Пејџом. Краљ се жалио на несрећну судбину, неизвесну будућност, став Србије; уверавао је Рода да Црногорци нису желели уједињење са Србијом, да је Француска под њеним утицајем и да због тога верује једино у

¹⁹ Исти истом, Пау, 17, 23. IV 1918, Gab. 20, 22. Сонинове хартије, волна 19, — На пут је пошао са кћерком Вјером.

²⁰ Јовановић регенту Александру, Лондон, 27. IV 1918, лично. Дворска канцеларија. Разне године. Архив Србије, Београд.

²¹ Пејџ Лансингу, Рим, 6. V 1918. Архив Стејт Департамента, серија 763. 72119/1644. Национални Архив САД, Вашингтон. Меморандум је одмах достављен председнику Вилсону. У разговору с амбасадором Пејџом, краљ Никола је говорио о другим питањима — односима с италијанском краљевском породицом, надама у САД, држању Француске, слању посланика у Вашингтон. Исти истом, Рим, 7. V 1918. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Lansing Papers 1914—1918, I—II (Washington 1940), II, 122—124.

Велику Британију. Уручио му је меморандум, за који је рекао да га је припремио за Мировну конференцију, тражио да остане тајан и да га пошаље у Форин офис.²² Неколико дана касније, 12. маја, краљ је меморандум уручио италијанском посланику при црногорском двору маркизу Паолу Монтаљарију.

Описујући садржај меморандума, амбасадор Род је упозорио да је краљ Никола „мајстор за ту врсту докумената“ и препричао захтеве изнете у њему. Они су били идентични са оним које је изнео прошлог септембра. Заиста, сем неколико нових одељака у којима су описани ратови Црногораца у Херцеговини (1876) и патње које је Црна Гора претрпела због турских упада (1852, 1862), меморандум из септембра 1917. и онај из маја 1918. године су идентични у стилу и садржају. Из тога би се могло закључити да краљ Никола није одустајао од својих захтева, али није постављао ни неке нове. Остао је у уверењу да су територијална проширења у том обиму представљала *conditio sine qua non* будућности Црне Горе.

Реакција америчке и италијанске дипломатије није позната. У Форин офису је краљев меморандум примљен са резигнацијом, а не с отвореним одбијањем. Николсон је приметио да је краљ Никола споменуо сукоб око Скадра да би га искористио у своју одбрану. У погледу Дубровника приметио је да он мора да припадне Србији, чак ако Црна Гора и буде обновљена. Резигнација је избијала из његове опаске да ће „питање Црне Горе бити једно од најтежих за мировну конференцију, јер се мало шта може учинити без плебисцита, који ће бити тешко, а можда и немогуће, спровести“. Алан Липер, територијални експерт, изразио је наду да ће недавно одржана конференција потлачених народа и италијанско-југословенски споразум (Тогге — Трумбић) умањити утицај краља Николе у Риму. Тиме је потврдио широко распрострањено уверење да је Италија била једини заштитник Црне Горе и њеног владара, а тиме и главни чинилац у решењу питања.

У наредним месецима не налазе се трагови о иницијативама краља Николе у погледу територијалних захтева Црне Горе. Његову пажњу све више је привлачило питање уједињења Срба, Хрвата и Словенаца. Сматрао га је пресудним за будућност његове династије. Схвативши да уједињење не може да спречи, пошто су га подржавале савезничке владе, краљ је настојао да дискредитује основе (централизам) на којима је требало да се оно изврши. Осуђивао је дра Ангу Трумбића, председника Југословенског одбора, због његове сарадње са српском владом, и тврдио да он нема никакву подршку у земљи и да не говори ни у чије

²² Род Балфуру, Рим, 9. V 1918, пов. 63. Прилог: недатирани меморандум на француском језику. Ф. О. 371, филе 85253/85253. ПРО. Текст меморандума налази се у Montenegro 1915—1918, пакет 158. Архив МИД, Рим.

име. Залагао се за стварање федералне државе у којој ће се очувати аутономија свих области које уђу у њен састав.²³

Кад је мировна конференција почетком марта 1919. године позвала делегацију Црне Горе да изнесе и објасни своје захтеве, председник владе Јован Пламенац је ревидирао циљеве изнете у краљевим меморандумима. Ипак, њихова скупштина остала је иста, иако се текст образложења битно разликовао од оног који је саставио краљ Никола. Пламенац је тражио Херцеговину, Боку Которску и Скадар са околином. У меморандуму се нису спомињали Медова, Дубровник, долина Неретве, обала од њеног ушћа до Дрима ни граница према Србији.²⁴ Очевидно, то је представљало одступање од максималних захтева краљевих, а остављало слободу делегацији Црне Горе, у случају да се појави таква прилика, да прошири или умањи своје захтеве. Зашто је краљ Никола пристао на такво смањивање свога програма и недореченост — остаје мистерија. Сигурно је то прихватио на захтев Пламенца.

* * *

Нема сумње да је краљ Никола постепено уобличавао територијалне захтеве Црне Горе. У почетку, они су били уздржани и недоречени, често нејасни и противуречни. Поједине области и градови стално су присутни у његовим размишљањима: Бока Которска и Котор, Скадар, Дубровник, док су други постепено укључивани: Мостар, Сарајево, Медова. У првим меморандумима тражила се исправка границе према Србији, док се у каснијим она прихвата без промена.

Занимљиво је да је краљ Никола припремио максималне захтеве у тренутку који је био најмање повољан по њега и Црну Гору, тј. у изгнанству. Несумњиво је да је криво процењивао своје способности и утицај, као и расположење Савезника. Умео је да оцени коме треба да се обрати (Италија, В. Британија), а коме не (Француска). Брзо је уочио да више није могао да рачуна на подршку Русије, као што је у САД и њиховом председнику видео велику шансу за себе и своју државу.

С обзиром на мали број његових способних сарадника, није могуће утврдити да ли се, и са ким, договарао и саветовао. Меморандуме је писао сам, о чему најбоље сведоче његов китњаст стил и фразе, употреба историје, наглашавање рата. Себе је приказивао као просвећеног, прогресивног владара, коме су сиромаш-

²³ Монтаљари Сонину, Париз, 31. VIII, 3. IX 1918, тел. бр. 5 и 6. Montenegro 1915—1918, пакет 158. Исто.

²⁴ Црна Гора пред конференцијом мира. Меморандум од 5. марта 1919, који је од стране владе Краљевине Црне Горе предан Конференцији у Паризу (Париз 1919), 27—37; Д. Живојиновић, *Питање Црне Горе и мировна конференција 1919. године*, Историја XX века. Зборник радова XIV—XV (Београд 1982), 42—43.

тво и заосталост, мали простор и мали број поданика спречавали напредак, бољи живот и срећу. Тиме се користио да би поткрепио своје захтеве, који су многим изгледали претерани и нереални. Они су то, стварно, и били. Утолико више што велике силе нису са наклоношћу гледале на повратак краља Николе у Црну Гору.

Као искусан државник, краљ Никола је брзо схватио да се судбина Црне Горе, а тиме и династије, налазила у његовим рукама. Био је једини који је са довољно ауторитета могао да говори у њихово име. Истовремено, ту је лежала и велика опасност. Савезнички дипломати и државници су га сматрали лукавим, превртљивим, неискреним, аутократом, па му нису много веровали. Изгубио је поверење својим поступцима и политиком, због којих је био сумњичен за сарадњу с Аустро-Угарском и издају Савезника. То се провлачило до краја рата, стигма коју је стално носио.

Упркос великих нада, краљева настојања да приволи Савезнике за свој територијални програм доживела су пуни крах. То је било неминовно, па краљ Никола не може сносити одговорност за то. Трудио се да учини све што је било у његовој моћи, али су околности и отпори били такви и толико јаки да би мало ко био ту стању да обави више. Упорно се борио за оно у шта је веровао, да би на крају схватио да је та борба била узалудна, некорисна.

Prof. dr. Dragoljub Živojinović

LE ROI NICOLAS ET L'ÉLARGISSEMENT TERRITORIEL DU MONTÉNÉGRO

1914—1920

R e s u m é

Un des buts principaux du roi Nicolas au cours de la première guerre mondiale était que le Monténégro garde son indépendance après la guerre sous sa dynastie et que son territoire soit élargi. Son aspiration pour l'élargissement territorial du Monténégro se rapportait à Boka Kotorska, à l'Herzégovine, à une partie de la Bosnie jusque Sarajevo, à une partie de la Dalmatie de Boka Kotorska vers Split et à l'Albanie du Nord avec Scutari. Au début de décembre 1914, le ministre plénipotentiaire russe fit savoir à son ministre compétent qu'on entend parler parmi les collaborateurs proches au roi, que le Monténégro doit rester état indépendant avec un territoire élargi, en mentionnant Boka Kotorska avec le littoral jusque Dubrovnik. Afin de réaliser ce but, le roi Nicolas faisait aussi des démarches diplomatiques. En avril 1915 il envoya en Russie son délégué le général Mitar Martinović de persuader la cour et le gouvernement russe pour ses prétentions. Cependant, cette intention du roi n'a pas réussie, parce que les

cercles gouvernementaux ne l'ont pas acceptée et déjà en 1917 la Révolution d'octobre commença et la Russie bientôt sorti de la guerre. Dans le même but le roi Nicolas fit des tentatives en Italie, mais la diplomatie de l'Italie montrait dès le premier jour de la guerre une résistance ferme aux intentions monténégrines en Albanie du nord et particulièrement à Scutari.

Vu que le roi Nicolas quitta le Monténégro en 1916 et qu'aux soldats fut ordonné de retourner chez eux, le roi, à l'étranger, en France où il demeurera de janvier 1916 jusque la fin de la guerre, en faisant des plans de préservation de l'indépendance de l'état monténégrin sous sa dynastie et pour l'élargissement de son territoire.

Les plans du roi pour l'élargissement territorial du Monténégro ne furent pas accueillis par les états alliés, même par la Serbie non plus. La Russie rejeta la première ces plans et les espérances du roi à l'Italie n'ont pas pu être réalisées.